

THE THEORY OF POETICS AND ITS DEVELOPMENTAL PRINCIPLES

Xayitboyev Yorqinjon O'rmonali o'g'li

Gulistan State University

Abstract

This article explores the theory of poetics, its formation as a concept, and the principles of its historical development. Beginning with Aristotle's foundational work *Poetics*, the paper conducts a comparative-analytical study of views by Horace, Eastern thinkers (Al-Farabi and Ibn Sina), Russian literary scholars (V. Zhirmunsky, B. Tomashevsky, and the Formalist school), as well as contemporary Uzbek literary critics. The article scientifically examines narrow and broad definitions of poetics, the harmony of form and content in artistic works, the evolution of poetic thinking, and its impact on the spiritual growth of society.

Keywords

poetics, literary theory, Aristotle, Horace, Al-Farabi, macropoetics, poetic thinking, form and content, Formalist school, art of poetry.

POETIKA NAZARIYASI VA UNING TARAQQIYOT TAMOYILLARI

Xayitboyev Yorqinjon O'rmonali o'g'li,

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada poetika nazariyasi, uning tushuncha sifatidagi shakllanishi va tarixiy taraqqiyot tamoyillari tadqiq etiladi. Maqolada antik davr allomasi Arastuning "Poetika" asaridan boshlab Goratsiy, Sharq mutafakkirlari (Forobiy va Ibn Sino) hamda rus adabiyotshunosligi (V.Jirmunskiy, B.Tomashevskiy va formal maktab vakillari) va zamonaviy o'zbek adabiyotshunos olimlarining qarashlari qiyosiy-tahliliy o'rganilgan. Poetikaning tor va keng ma'nodagi ta'riflari, badiiy asarda shakl va mazmun uyg'unligi, poetik tafakkur takomili hamda uning jamiyat ma'naviyatiga ta'siri masalalari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Аннотация: В данной статье исследуются теория поэтики, её становление как понятия и принципы исторического развития. Начиная с труда Аристотеля «Поэтика», в работе проводится сравнительно-аналитический обзор взглядов Горация, мыслителей Востока (Аль-Фараби, Ибн Сина), представителей русской литературоведческой школы (В. Жирмунский, Б. Томашевский, формальная школа), а также современных узбекских исследователей. Научно обосновываются широкое и узкое понимание поэтики, гармония формы и содержания в художественном произведении, эволюция поэтического мышления и его влияние на духовное развитие общества.

Kalit soʻzlar: poetika, adabiyot nazariyasi, Arastu, Goratsiy, Forobiy, makropoetika, poetik tafakkur, shakl va mazmun, formal maktab, she'riyat san'ati.

Ключевые слова: поэтика, теория литературы, Аристотель, Гораций, Аль-Фараби, макропоэтика, поэтическое мышление, форма и содержание, формальная школа, поэтическое искусство.

Adabiyot haqida soʻz borar ekan, poetika tushunchasiga alohida toʻxtalib oʻtiladi. Shuningdek, bu atama yuzasidan atroflicha fikrlar ilgari suriladi. Xususan, "Adabiyotshunoslik lugʻati"da unga shunday taʼrif beriladi: "Poetika keng maʼnoda adabiyot nazariyasi, tor va hozirda koʻproq qoʻllanilayotgan maʼnoda adabiyot nazariyasining tarkibiy qismi, adabiy asar haqidagi taʼlimot. Poetikani, umuman, adabiyot, soʻz sanʼati haqidagi fan – adabiyot nazariyasi maʼnosida tushunish antik davrlardan anʼanaga aylangan. Poetikani tor maʼnoda – adabiyot nazariyasining tarkibiy qismi sifatida tushunish XX asrning ilk choragidan boshlab qaror topgan boʻlib, bunda rus adabiyotshunosligidagi formal maktab vakillarining xizmati katta. Ular adabiy asarning shakliy tomonlariga, uning qurilishi masalalariga asosiy eʼtiborni qaratdilar. Garchi bu maktabning ilk bosqichida shaklni ustun qoʻyish, badiiy asar "priyomlar yigʻindisi" (V.Shklovskiy) qabilidagi daʼvolar boʻlsa ham, keyinchalik badiiy shakl va

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026

mazmunni uygʻun birlikda olib oʻrganish tomon burilish kuzatiladi”¹. Demak, yuqoridagi fikrlardan tushunish mumkinki, poetika adabiyotshunoslikda keng maʼnoga ega tushunchadir. Badiiy asarning badiiyligi, uning sanʼat darajasida ahamiyatli ekanligi poetikaning negizidir. Bu oʻrinda tushunchaning ilk shakllanish davriga, yaʼni antik davrdagi mohiyatiga eʼtibor qaratish oʻrinlidir.

Adabiyot nazariyasining shakllanish bosqichi Arastu bilan bogʻliq boʻlib, uning “Poetika (Nafis sanʼatlar haqida)” asari nazariyaning yaralishida muhim ahamiyatga ega. Arastuning “Poetika” kitobi jahonda yuzaga kelgan eng birinchi adabiyot nazariyasidir. Sababi, asar oʻz davrigacha adabiyot nazariyasi boʻyicha qilingan tadqiqotlarning eng mukammali hisoblanadi. Muallif (Arastu nazarda tutilmoqda) sanʼat turlarini poeziya deb ataydi hamda oʻz asarida drama, epos, lirika kabi turlar, ularning koʻrinishlari haqida soʻz yuritadi. Asardan anglashiladiki, poeziyaning asosi hayot hisoblanadi. Demak, har bir voqelik adabiyot uchun element vazifasini oʻtay oladi. Arastu shunday yozadi: “Biz umuman, poetik sanʼat toʻgʻrisida, shuningdek, uning alohida koʻrinishlari va ulardan har birining imkoniyatlari, poetik asarning yaxshi chiqishi uchun fabula qanday tartibda tuzilishi zarurligi toʻgʻrisida soʻzlaymiz... Tuban boʻlmagan, tushunarli nutq qimmatli nutqdir. Eng tushunarlisi hamma ishlatadigan soʻzlardan tuzilgan nutqdir. Ammo bunday nutq tuban boʻladi. Masalan, Kleofont va Sfenel poeziyasi shunday. Munosib va koʻp ishlatilmagan ifoda kutilmagan, gʻalati soʻzlardan foydalanish orqali kelib chiqadi. Men koʻp qoʻllaniladigan hamma soʻzlardan boshqasini; noyob soʻzlar, metafora, choʻzilgan va boshqa soʻzlarni gʻalati deb atayman. Lekin kimdir butun nutqni shunday asosda tuzsa yo topishmoq yo varvarizm kelib chiqadi. Koʻchma soʻzlar, metaforalardan tashkil topsa, topishmoq, noyob soʻzlardan tashkil topsa, varvarizm yuzaga keladi”.² Bundan koʻrinadiki, Arastu badiiy asarning shakllanishiga alohida urgʻu qaratadi, yaʼni anʼanaviy soʻzlardan foydalanish tushunarli

¹ Jamoa. Adabiyotshunoslik lugʻati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – B. 114.

² Arastu. Poetika. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. – B. 20.

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026

bo‘lishini e’tirof etgan holda, keng qo‘llaniladigan hamma so‘zlardan boshqasini ta’kidlab, ularni ham badiiyatda qo‘llashga munosabat bildiradi. Ammo butun boshli asarni faqat noyob so‘zlardan, metafora va cho‘zilgan, boshqa so‘zlardan iborat bo‘lishini yoqlamaydi. Sababi, Arastuning nazariyasi bo‘yicha, badiiyatning asosi hayot, shunday ekan, uning tasvirlanishi ham hayotiy bo‘lishi kerak edi.

Ma’lumki, poetika grekcha “poietike techne” – poetik san’at so‘zidan olingan bo‘lib, adabiyotshunoslikning eng qadimiy qoidalari, badiiy asarlar tili va ifoda tizimi haqidagi fandir.³ Bundan kelib chiqadiki, poetika adabiyotshunoslik nazariyasining qadimiy asosi sifatida xizmat qiladi.

Davrlar o‘tgani, tamaddunlar paydo bo‘lgani sari insoniyat taraqqiyoti ham rivojlanib boradi. Shuningdek, inson bilan birga ungagina xos bo‘lgan tizimlar ham taraqqiy topadi. Arastudan keyin poetika haqida juda ko‘p olimlar turlicha yondashuvlar asosida uni o‘rganishga harakat qilishgan. Masalan, Goratsiy (miloddan avvalgi 65-88) o‘zining “De arte poetica” (She’riyat san’ati) asarida poetikaga sof amaliy yondashuvni taklif qilgan. Uning qarashlari Aristotelni ba’zi bir o‘ziga xos jihatlarda aks ettirgan bo‘lsa-da, Goratsiy nafis misralarda she’riy asarning estetik saviyasi aks etishini zarurligini ta’kidlaydi. Oddiylik, mutanosiblik hissi, satrlarning izchilligi va ravshanligi, haddan tashqari qo‘pol va zo‘ravonlikni ifodalashdan qochish va boshqalar – bularning barchasi nozik did va tan olingan ijodiy tajribaga ega bo‘lishdan, ya’ni poetik mahoratdan dalolat beradi.

Poetika haqida rus olimlari ham ko‘plab tadqiqotlar olib borgan bo‘lib, akademik Viktor Maksimovich Jirmunskiy (1891–1971) “Poetika – she’riyatni san’at sifatida o‘rganadigan fandir”, degan xulosani ilgari suradi⁴. Biroq bugungi kundagi poetika tushunchasining ahamiyati faqat nazm bilan chegaralanib qolmay umumiy tushunchani, ya’ni makropoetikani ifodalaydi. Yana bir rus olimi Boris Viktorovich

³ Литературный энциклопедический словарь. – М.:Сов. Энциклопедия, 1987. – С. 295.

⁴ Жирмунский В.М. Историческая поэтика А.Н.Веселовского. – Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Горский И.К. Александр Веселовский и современность. – М.: 1975. – С. 9-10.

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026

Tomashevskiyning (1890–1957) fikricha: “Poetikaning maqsadi (adabiyot nazariyasi) adabiy asarlarni qurish usullarini o‘rganishdir. Poetikaning tadqiqot obyekti badiiy adabiyotdir. O‘rganish usuli – hodisalarni tavsiflash va tasniflash”⁵. Tomashevskiyning fikri bugungi kunga ham to‘la mos kelib, poetikaning mohiyatini anglata olishi bilan ahamiyatga egadir. Biroq poetikaning maqsadi olim ta’kidlaganidek emas, bugungi kun nuqtayi nazaridan u ancha kengaygan. Agar poetikaning maqsadi badiiy asarlarning qurish usullarini o‘rganish bilan chegaralanganda uning metodologiyadan farqi qolmas edi.

Poetika to‘g‘risida Forobiy, Ibn Sino singari mutafakkirlar ham o‘z qarashlarini ilgari surgan. Ular Arastuning “Poetika” asari haqida mulohazalarni yozib qoldirishgan. Xususan, Forobiyning “She’r san’ati” asaridagi “Isbotda ilm, tortishuvda ikkilanish, ritorikada ishontirish qanchalik ahamiyatli bo‘lsa, she’riyatda ham xayol va tasavvur shunchalik zarur bo‘ladi”,⁶ degan mulohazalari O‘rta Osiyo allomalarining poetik tafakkurining natijasi hisoblanadi.

Bizning tadqiqotimiz bevosiya she’riyat bilan bog‘liq bo‘lgani uchun she’riy poetika haqida ham olimlarning tadqiqotiga to‘xtalib o‘tamiz. Bugungi kunda ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan adabiyotshunos olimlar ham poetika haqida bir qancha fikrlarni ilgari surishmoqda. Xususan, filologiya fanlari doktori Adiba Davlatova o‘zining “Abdulla Oripov she’riyatida poetik tafakkur tadriji” mavzusidagi DSc dissertatsiyasida shunday fikrlarni aytgan: “Jahon adabiyotshunosligida ijtimoiy voqelikning shoir poetik tafakkuri takomiliga va o‘z navbatida, ijodkor tafakkurining jamiyat ma’naviyati yuksalishiga ta’siri masalalariga e’tibor qaratish, poetik mazmun rivojida milliy ruhiyat tasvirining o‘rnini belgilash, poetik shakl yangilanishida individual ijodiy tafakkurning o‘rni hamda falsafiy, psixobiografik asosiga ahamiyat qaratish dolzarb ilmiy muammolardandir”⁷. Demak, obyekt she’riy yoki nasriy asar

⁵ Томашевский И. Теория литературы. – Государственное издательство Ленинград. 1925. – С. 7.

⁶ Forobiy. She’r san’ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1979. – B. 18.

⁷ Davlatova A. Abdulla Oripov she’riyatida poetik tafakkur tadriji. Monografiya. – T.: Tafakkur, 2021. – B. 54.

"ZAMONAVIY TA'LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-7, 2026

bo'lishidan qat'iy nazar badiiy matn sifatida poetik nuqtayi nazardan tekshirilayotganda uning jamiyat ma'naviyati yuksalishiga ta'siri masalasini alohida inobatga olish darkor.

Poetika tushunchasi bugungi keng ko'lamdagi mazmunni o'zida qamrab olishiga qadar davrlar o'zgardi. Shoirlar safi kengaydi va har bir badiiyatni muhim deb bilgan, zamon va makon ta'sirida qolmay chin ma'noda ijod qilgan ijodkor borki, uning taraqqiyot tadrijiga munosib hissa qo'shdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asallayev A, Rahmonov V, Musurmonqulov F. Badiiy san'atlar. – T.: Tafakkur nashriyoti, 2015. – 28 b.
2. Quronov D, Mamajonov Z, Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr nashriyoti, 2013. – 128 b. "Proraizm – badiiy matn tarkibida begona, o'rinsiz hisoblangan so'z". "Pleonazm – ko'pso'zlilik, ortiqcha so'z qo'llash". "Antiteza – qarshilantirish".
3. Sulaymon T. Saylanma. – T.: Sharq nashriyoti, 2020. – 20 b.
4. Sulaymon T. Gul bir yon, chaman bir yon. – T.: Cho'lpon nashriyoti, 1995. – 6 b.
5. Yo'ldoshev Q. So'z yolqini. – Toshkent.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2018. – 124 b.
6. Zaripov A. Abdulla Oripov peyzaj lirikasi badiiyati. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) avtoreferati. – Toshkent, 2024. – 34 b.
7. kh-davron.uz